

UMUMIY OVQATLANISH KORXONALARIDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH VA RENTABELLIKNI OSHIRISH MASALALARI

G'ofurov Sindor Sardor o'g'li

TKTIYF professor o'qituvchisi

GulDU mustaqil izlanuvchisi

+998981775111

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy ovqatlanish korxonalarida mavjud moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslaridan samarali foydalanish hamda rentabellik darajasini oshirish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Bugungi raqobat sharoitida umumiy ovqatlanish korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi ko'p jihatdan resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishga bog'liq.

Kalit so'zlar. umumiy ovqatlanish korxonalari, resurslardan samarali foydalanish, rentabellik, iqtisodiy samaradorlik, xarajatlarni optimallashtirish, tannarx, mehnat unumdorligi, moliyaviy barqarorlik, xizmat sifati, raqamli boshqaruv.

Kirish. Hozirgi sharoitda xizmatlar sohasi milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida aholining turmush darajasini oshirish, bandlikni ta'minlash va tadbirkorlik muhitini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xizmatlar sohasi tarkibida umumiy ovqatlanish korxonalari alohida o'rin egallaydi. Chunki ushbu korxonalar aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan kundalik ehtiyojini qondirish bilan birga, xizmat ko'rsatish madaniyatini shakllantirish, ichki iste'mol bozorini rivojlantirish va hududiy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy samaradorligi, avvalo, ularda mavjud resurslardan qay darajada oqilona foydalanilayotganiga bog'liq. Korxona faoliyatida oziq-ovqat xomashyosi, mehnat resurslari, moliyaviy mablag'lar, ishlab chiqarish jihozlari, energiya resurslari va axborot texnologiyalari muhim o'rin tutadi. Ushbu resurslardan samarali foydalanish mahsulot

tannarxini pasaytirish, xizmat ko'rsatish tezligi va sifatini oshirish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish hamda foyda miqdorini ko'paytirish imkonini beradi. Bugungi kunda umumiy ovqatlanish korxonalari kuchli raqobat muhitida faoliyat yuritmoqda. Mijozlar talabi va didining o'zgarishi, oziq-ovqat mahsulotlari narxining tebranishi, ijara va kommunal xarajatlarning ortishi, malakali kadrlar yetishmovchiligi hamda xizmat sifatiga qo'yilayotgan talablarning kuchayishi korxonalardan samarali boshqaruv mexanizmlarini qo'llashni talab etmoqda. Bunday sharoitda korxonalar faqat mahsulot sotish hajmini oshirish orqali emas, balki mavjud resurslardan tejamkor va samarali foydalanish orqali ham rentabellik darajasini oshirishi mumkin. Rentabellik umumiy ovqatlanish korxonalarining moliyaviy natijalarini baholovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Rentabellik darajasi korxonaning foyda olish imkoniyati, xarajatlarni qoplash salohiyati, moliyaviy barqarorligi va bozordagi raqobatbardoshligini ifodalaydi. Shu sababli umumiy ovqatlanish korxonalarida rentabellikni oshirish masalasi nafaqat moliyaviy natijalarni yaxshilash, balki xizmat sifati, ishlab chiqarish samaradorligi va boshqaruv tizimini takomillashtirish bilan ham bevosita bog'liqdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab umumiy ovqatlanish korxonalarida xomashyo sarfini aniq rejalashtirmaslik, mahsulot qoldiqlarini samarali boshqarmaslik, energiya resurslaridan tejamkor foydalanmaslik, mehnat unumdorligining pastligi va marketing faoliyatining yetarli darajada tashkil etilmagani rentabellikning pasayishiga olib keladi. Ayniqsa, kichik va o'rta umumiy ovqatlanish subyektlarida hisob-kitob jarayonlarining to'liq avtomatlashtirilmagani, xarajatlar tahlilining muntazam olib borilmasligi va mijozlar oqimini boshqarishdagi kamchiliklar iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, umumiy ovqatlanish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish va rentabellikni oshirish masalalarini ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb ahamiyatga ega. Mazkur mavzuni o'rganish orqali korxonalarda xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va foyda miqdorini ko'paytirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Natijada umumiy ovqatlanish korxonalarining barqaror

rivojlanishi, raqobatbardoshligi va hududiy xizmatlar bozoridagi oʻrni yanada mustahkamlanadi.

Asosiy qism. Umumiy ovqatlanish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish va rentabellikni oshirish bugungi kunda xizmatlar bozorining muhim iqtisodiy masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki ushbu korxonalar faoliyatida xomashyo, mehnat, moliyaviy mablagʻlar, ishlab chiqarish jihozlari, energiya resurslari, axborot texnologiyalari va marketing imkoniyatlaridan oqilona foydalanish foyda miqdori hamda raqobatbardoshlik darajasiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Xizmatlar sohasining jadal rivojlanishi umumiy ovqatlanish korxonalari uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. 2025-yilda Oʻzbekistonda koʻrsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1 050,3 trln soʻmni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 14,7 foizga oshgan. Shu davrda umumiy ovqatlanish korxonalarining savdo aylanmasi 237,6 trln soʻmga yetib, 2024-yilga nisbatan 14,7 foiz oʻsish qayd etilgan. 2026-yilning yanvar–mart oylarida esa umumiy ovqatlanish korxonalarining savdo aylanmasi 49,8 trln soʻmni tashkil etib, oʻtgan yilning mos davriga nisbatan 8,2 foizga oshgan. Ushbu koʻrsatkichlar mazkur sohada talab barqaror ekanligini va korxonalar oldida samaradorlikni oshirish boʻyicha katta imkoniyatlar mavjudligini koʻrsatadi.

Oʻzbekistonda xizmatlar sohasi va umumiy ovqatlanish korxonalari boʻyicha ayrim statistik koʻrsatkichlar

№	Koʻrsatkichlar	Davr	Miqdor	Oʻsish surʼati
1	Koʻrsatilgan bozor xizmatlari hajmi	2025-yil	1 050,3 trln soʻm	114,7%
2	Umumiy ovqatlanish korxonalari savdo aylanmasi	2025-yil	237,6 trln soʻm	114,7%

№	Ko'rsatkichlar	Davr	Miqdor	O'sish sur'ati
3	Umumiy ovqatlanish sohasida faoliyat yuritayotgan tijorat korxonalari soni	2026-yil 1-yanvar	26 390 ta	—
4	Umumiy ovqatlanish sohasida faoliyat yuritayotgan tijorat korxonalari soni	2026-yil 1-aprel	27 312 ta	—
5	Umumiy ovqatlanish korxonalari savdo aylanmasi	2026-yil yanvar–mart	49,8 trln so'm	108,2%
6	Yashash va ovqatlanish xizmatlari hajmi	2026-yil yanvar–mart	46,2 trln so'm	108,6%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, umumiy ovqatlanish korxonalari xizmatlar bozorida yuqori iqtisodiy faollikka ega. Ayniqsa, korxonalar sonining 2026-yil 1-yanvardagi 26 390 tadan 2026-yil 1-aprel holatiga 27 312 taga yetgani sohada tadbirkorlik subyektlari ko'payib borayotganini bildiradi. Biroq korxonalar sonining ortishi raqobatning kuchayishiga ham olib keladi. Bunday sharoitda har bir umumiy ovqatlanish korxonasi mavjud resurslardan tejamkor va samarali foydalanish orqali rentabellikni oshirishga intilishi zarur. Umumiy ovqatlanish korxonalarida asosiy resurslardan biri oziq-ovqat xomashyosi hisoblanadi. Xomashyo xarajatlari mahsulot tannarxining katta qismini tashkil etadi. Shu sababli mahsulotlarni xarid qilish, saqlash, qayta ishlash va realizatsiya qilish jarayonlarida qat'iy hisob-kitob yuritish muhimdir. Xomashyo sarfini rejalashtirishda texnologik kartalardan foydalanish, mahsulot qoldiqlarini nazorat qilish, yaroqlilik muddati bo'yicha ombor tizimini yuritish va chiqindilarni kamaytirish korxona xarajatlarini pasaytiradi. Masalan, mahsulot isrofining kamayishi bir tomondan tannarxni pasaytirsa, ikkinchi tomondan sof foyda va rentabellik darajasini oshiradi.

Mehnat resurslaridan samarali foydalanish ham umumiy ovqatlanish korxonalarining iqtisodiy natijalariga bevosita ta'sir etadi. Oshpaz, ofitsiant, administrator, yetkazib beruvchi va boshqa xodimlar mehnatini to'g'ri tashkil qilish xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi. Ish vaqtini oqilona rejalashtirish, xodimlar vazifalarini aniq taqsimlash, xizmat ko'rsatish standartlarini joriy etish va xodimlarni rag'batlantirish mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. Mehnat unumdorligi oshganda bir xodimga to'g'ri keladigan xizmat hajmi ko'payadi va bu korxonaning rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish umumiy ovqatlanish korxonalarida foydani oshirishning muhim shartidir. Korxona daromad va xarajatlarini doimiy tahlil qilib borishi, naqd pul oqimini nazorat qilishi, qarzdorlikni kamaytirishi va investitsion xarajatlarni asoslangan holda amalga oshirishi lozim. Ayniqsa, ijara, kommunal to'lovlar, ish haqi, xomashyo xarajatlari va marketing xarajatlarining umumiy daromadga nisbatan ulushi muntazam baholab borilishi kerak. Xarajatlar tarkibini chuqur tahlil qilish rentabellikni pasaytirayotgan omillarni aniqlash imkonini beradi.

Umumiy ovqatlanish korxonalarida ishlab chiqarish jihozlari va energiya resurslaridan samarali foydalanish ham iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Energiya tejankor muzlatkichlar, zamonaviy pechlar, avtomatlashtirilgan oshxona jihozlari va issiqlikni tejovchi texnologiyalardan foydalanish kommunal xarajatlarni kamaytiradi. Jihozlarning texnik holatini doimiy nazorat qilish esa ishlab chiqarish uzilishlarining oldini oladi. Natijada xizmat ko'rsatish jarayoni uzluksiz davom etadi, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi va korxonaning foyda olish imkoniyati kengayadi. Axborot va raqamli texnologiyalardan foydalanish ham resurslardan samarali foydalanishning zamonaviy yo'nalishlaridan biridir. Elektron hisob-kitob tizimlari, POS dasturlari, QR-menyu, onlayn buyurtma, Telegram-bot, ombor nazorati dasturlari va mijozlar bazasini yuritish tizimlari boshqaruv jarayonlarini tezlashtiradi. Bunday texnologiyalar mahsulot qoldiqlarini aniqlash, eng ko'p sotilayotgan taomlarni tahlil qilish, mijozlar talabini o'rganish va xarajatlarni nazorat qilish imkonini beradi. Natijada korxona qaror qabul qilishda aniq ma'lumotlarga tayanadi. Rentabellikni oshirishda marketing faoliyati ham alohida ahamiyatga ega. Umumiy ovqatlanish korxonalari uchun mijozlar oqimini

ko'paytirish, doimiy mijozlarni saqlab qolish va xizmat turini kengaytirish foydani oshirishning muhim omillaridir. Chegirmalar, bonus tizimlari, ijtimoiy tarmoqlarda reklama, mijozlar fikrini o'rganish, yetkazib berish xizmatini yo'lga qo'yish va hududiy brend yaratish korxonaning bozordagi o'rnini mustahkamlaydi. Ayniqsa, hududiy umumiy ovqatlanish korxonalari mahalliy taomlar, milliy oshxona va sifatli xizmat orqali raqobat ustunligiga ega bo'lishi mumkin.

Rentabellikni baholashda quyidagi iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

№	Ko'rsatkich nomi	Hisoblash tartibi	Mazmuni
1	Sotuv rentabelligi	$\text{Sof foyda} / \text{Sotuv hajmi} \times 100$	Har 100 so'mlik sotuvdan qancha foyda olinayotganini ko'rsatadi
2	Xarajatlar rentabelligi	$\text{Sof foyda} / \text{Jami xarajatlar} \times 100$	Xarajatlarning foyda keltirish darajasini ifodalaydi
3	Mehnat unumdorligi	$\text{Sotuv hajmi} / \text{Xodimlar soni}$	Bir xodimga to'g'ri keladigan savdo hajmini ko'rsatadi
4	Xomashyo qaytimi	$\text{Sotuv hajmi} / \text{Xomashyo xarajatlari}$	Xomashyo xarajatlarining iqtisodiy natijasini baholaydi
5	Aktivlar rentabelligi	$\text{Sof foyda} / \text{Jami aktivlar} \times 100$	Korxona mulki va jihozlaridan foydalanish samaradorligini ko'rsatadi

Ushbu ko'rsatkichlar korxona faoliyatini iqtisodiy tahlil qilishda muhim o'rin tutadi. Masalan, sotuv hajmi o'sayotgan bo'lsa-yu, sof foyda past bo'lsa, bu xarajatlar yuqoriligini bildiradi. Aksincha, xarajatlar nazorat qilinsa, xomashyo isrofi kamaytirilsa va mijozlar oqimi oshirilsa, korxona rentabelligi yuqorilaydi. Shuning uchun umumiy ovqatlanish

korxonalarida faqat savdo hajmini oshirish emas, balki xarajatlar va resurslar samaradorligini kompleks boshqarish zarur. Davlat tomonidan xizmatlar sohasini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ham umumiy ovqatlanish korxonalari uchun muhim imkoniyat yaratmoqda. Xizmatlar sohasi uchun kredit resurslari ajratilishi, yangi xizmat ko'rsatish obyektlarini tashkil etish, hududlarda servis infratuzilmasini rivojlantirish va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash umumiy ovqatlanish korxonalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu imkoniyatlardan samarali foydalanish orqali korxonalar yangi texnologiyalarni joriy etishi, xizmat turlarini kengaytirishi va rentabellik darajasini oshirishi mumkin.

Umuman olganda, umumiy ovqatlanish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish bir necha asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: xomashyo sarfini me'yorlash, mahsulot qoldiqlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, moliyaviy xarajatlarni nazorat qilish, energiya tejamkor texnologiyalarni qo'llash, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish va marketing faoliyatini kuchaytirish. Ushbu yo'nalishlar korxonaning tannarxini pasaytiradi, foydasini oshiradi va bozordagi barqarorligini ta'minlaydi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, umumiy ovqatlanish korxonalarida resurslardan samarali foydalanish va rentabellikni oshirish masalalari xizmatlar bozorining bugungi rivojlanish bosqichida alohida dolzarb ahamiyatga ega. Statistik ma'lumotlar umumiy ovqatlanish sohasida savdo aylanmasi va faoliyat yuritayotgan korxonalar soni ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Bu esa sohada talab mavjudligini, biroq raqobat muhiti ham kuchayib borayotganini bildiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, umumiy ovqatlanish korxonalarida rentabellikni oshirishning asosiy yo'nalishlari xomashyo va mahsulot qoldiqlarini samarali boshqarish, xarajatlarni optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish, raqamli hisob-kitob tizimlarini joriy etish va marketing faoliyatini takomillashtirishdan iborat. Ayniqsa, POS tizimlari, elektron ombor nazorati, onlayn buyurtma va mijozlar bazasidan foydalanish korxona boshqaruvini ancha

samarali tashkil etishga yordam beradi. Umumiy ovqatlanish korxonalarining barqaror rivojlanishi uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: birinchidan, har bir taom bo'yicha texnologik karta va xomashyo sarfi me'yorlarini joriy etish; ikkinchidan, xarajatlar tarkibini muntazam tahlil qilib borish; uchinchidan, energiya tejamkor jihozlardan foydalanish; to'rtinchidan, xodimlar malakasini oshirish va mehnat unumdorligini rag'batlantirish; beshinchidan, raqamli boshqaruv va marketing vositalarini keng qo'llash zarur. Shunday qilib, resurslardan samarali foydalanish umumiy ovqatlanish korxonalarida nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki xizmat sifati, mijozlar sodiqligi, foyda miqdori va rentabellik darajasining oshishiga ham xizmat qiladi. Bu esa korxonalarning hududiy xizmatlar bozoridagi raqobatbardoshligini mustahkamlab, xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekistonda 2025-yilda xizmatlar bozori 14,7 foizga o'sdi. Statistik axborot, 2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekistonda kafe va restoranlar 2025-yilda qancha savdo qildi? Statistik axborot, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. I chorakda kafe va restoranlar qancha savdo qilgan? Statistik axborot, 2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-fevraldagi PQ-78-son "Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
5. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management. Pearson Education, 2016.